

MUUSEUMIKOGUD

Ravivõtted Tartus 19. sajandi lõpus: 1897. aasta Puka rongiõnnetuse ohvrite ravi Tartu ülikooli kliinikutes

ANU RAE, YAROSLAV STADNICHENKO

Tartu Ülikooli muuseumi ühe arvukaima kollektsiooni moodustavad ülikooli sisehaiguste kliinikust pärit haiguslood ja haigete registreerimise raamatud, mida varem on tutvustanud Ela Martis ja Kaija-Liisa Koovit.¹ Materjal pärineb aastatest 1846–1962.² Haiguslood andis muuseumile üle 1980. aastal professor Kuno Kõrge. Kollektsoon on seni täies ulatuses vastu võtmata, mistõttu selle täpne suurus on veel teadmata. Kuni 1913. aastani on haiguslugusid umbes 9800.

¹ Ela Martis, „Tartu Ülikooli sisekliiniku haiguslugude kogu – eesti tervishoiu ajaloo allikas“, *Muuseum* 2 (1996), 18–19; Ela Martis, „The Collection of Case Histories of the Clinic of Internal Diseases of Tartu University Stored in the Museum of History: A Source for the Investigation of the History of Estonian Health Care“, *History of Universities* 15, toim Peter Denley (Oxford: Oxford University Press, 2000), 307–310; Kaija-Liisa Koovit, Tiina Vint, „University of Tartu Medical Records“, *University Museums and Collections Journal* 10 (2018), 91–94; Kaija-Liisa Koovit, „The value of case reports in studying the cultural history of medicine“, *Beyond the museum walls. Medical collections and medical museums in the 21st Century: The 19th European Association of Museums of the History of Medical Sciences biennial Congress, Barcelona (Spain)*. Ed. Alfons Zarzoso (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2018), 99–102.

² Ela Martis ja Kaija-Liisa Koovit on haiguslugude kollektsiooni tutvustavates artiklites märkinud haiguslugude algdaatumiks 1847. aasta, kuna tollal polnud veel vastu võtmata haiguslugude hulgast leitud aasta varasemaid haiguslugusid.

Patsientide haiguste kulgu hakkasid arstid antiikajast alates üles tähendama didaktilistel eesmärkidel.³ 18. sajandiks arenenud riigihaldussüsteemist inspireerituna muutusid haiguslood senistest narratiivsetest jutustustest (*historia* ja *observatio*) lakoonilisteks ankeetideks, selline praktika jätkus ka hilisematel sajanditel.⁴ Tartu ülikooli sisekliiniku haiguslood on samuti ankeedi vormis, v.a esimesed aastad, kuid ka siis on tegemist selgelt struktureeritud tekstidega. Haiguslugudes on kirjas patsiendi nimi, diagnoos ning vastu võtmise ja välja kirjutamise kuupäev, anamnees, haige seisund haiglasse vastuvõtul, haiguse kulg ja ravi. Haiguslood ajalooallikana on meditsiiniajaloolaste seas huvi äratanud alates 1980. aastatest.⁵ Need võimaldavad uurida, milline oli meditsiini tegelik praktika, mis võib tihti erineda õpikutes ja teadusajakirjadest avaldatust.⁶ Sisekliiniku haiguslood on seni siiski vähe tähelepanu saanud ja kasutatud vaid üksikutes artiklites.⁷ Eesti meditsiiniajaloo jaoks on see äärmiselt väärtuslik allikmaterjal, mille uurimispotentsiaal on suur – lisaks igapäevasele meditsiinipraktikale saab näiteks tänu anamneesidele teavet ka patsientide sotsiaalmajandusliku olukorra kohta, sest haiguslugudes on enamasti mainitud töökohta, perekonnaseisu, vanemate ja õdede-vendade tervislikku seisundit.⁸

Haiguslugude uurimispotentsiaali ilmestamiseks tulebki allpool vaatluse alla üks konkreetne juhtum, mis omal ajal laialdast tähelepanu äratas – ohvriterohke rongiõnnetus Puka lähedal. Traumadega patsiendid pidid kõigepealt jõudma kirurgiakliinikusse, kuid kirurgiakliiniku haiguslood säilinud ei ole. Seega võimaldab just sisehai-

³ Richard F. Gillum, „From Papyrus to the Electronic Tablet: A Brief History of the Clinical Medical Record with Lessons for the Digital Age“, *The American Journal of Medicine* 126 (2013), 853.

⁴ Volker Hess, J. Andrew Mendelsohn, „Case and Series: Medical Knowledge and Paper Technology, 1600–1900“, *History of Science*, 48 (2010), 291–292.

⁵ John Harley Warner, „The Uses of Patient Records by Historians: Patterns, Possibilities and Perplexities“, *Health and History* 1, no. 2 (1999), 101.

⁶ Warner, „The Uses of Patient Records by Historians“, 103.

⁷ Vt nt: Filip Marcinowski, „Oskar Kobylński (1856–1926) and the First Description of Noonan Syndrome in the Medical Literature“, *Journal of Medical Biography* (2018), 1–5.

⁸ Rongiõnnetuse ohvrite haiguslood on aga äärmiselt napisõnalised ning tavapärane anamnees puudub täielikult. Põhjuseks on haigete eripära – tegemist on selgelt mõistetavate traumade, mitte sisehaigustega, mille diagnoosimisel tuleb erinevaid asjaolusid arvesse võtta.

guste kliinikus ravitud rongiõnnetuse ohvrite haiguslugude uurimine analüüsida traumade ravi 19. sajandi lõpu Tartus.

Õnnetus

1. mail (vkj)⁹ 1897. aastal juhtus raudteeõnnetus Puka jaama lähedal Aakres.¹⁰ 95. Krasnojarski jalaväepolgu 3. ja 4. pataljoni vedanud rong sõitis rööbastelt maha. 34 vagunist koosnevas rongis oli 24 ohvitseri, 745 sõdurit, seitse hobust, viis vankrit ja 3750 puuda varustust, mis kõik sõitsid Võnnust ja Valmierast, kus pataljonid asusid, Tartu poole. Tartus paiknes polgu juhatus ja 17. mail seisis ees polgu 100. aastapäeva pidustused. Surma said 55 sõdurit, kaks konduktorit ning 9. roodu veltveebel koos oma naise ja kahe lapsega.¹¹ Valitsuse Teataja järgi said 43 sõdurit raskelt vigastada, kolm ohvitseri ja 37 sõdurit kergemalt ning viga sai ka üks konduktor.¹² Ellu jäi üks soliidses eas ja viimases Vene-Türgi sõjas teenistust leidnud hobune, kes märkas õigel ajal vagunist välja hüpata. Temaga ratsutas üks ohvitser kiirelt jaama abi kutsuma.¹³ Kui teade õnnetusest Tartusse jõudis, sõitsid Tartu ülikooli arstid, velskrid ja arstitudengid kirurgiakliiniku juhataja professor Wilhelm Kochi (1842–?) eestvedamisel õnnetuspaika abi andma.¹⁴ Mõni päev hiljem kirjutab Sangaste krahv Friedrich Georg Magnus Berg (1845–1938), et õnnetuse põhjustas halb inseneritöö – õnnetuse koha peal oleks pidanud olema sild, mitte muldkeha. Nimelt uuristas suure vihmasaju tõttu vesi raudtee muldkeha läbi ja raudteerööpad jäid koguni õhku rippuma. Bergi arvates oleks võinud hukkunute arv veelgi suurem olla, kuid õnneks olid veduri järel olevad vagunid, mis enim kannatada said, pagasivagunid.¹⁵ Rongiõnnetuse põhjuseks on loetud ka seda, et rongil puudusid automaatsed pidurid. Just pärast seda tragöödiat

⁹ Siin ja edaspidi kuupäevad vana kalendri järgi.

¹⁰ Arved Duvin, *Lugusid raudteedest Eestimaal* (Valga: Toivo Gulbe, 2007), 128. Küllö Arjakas, *Eesti raudtee 140* (Tallinn: Eesti Raudtee, 2010), 66–67.

¹¹ „Внутренняя известия“, *Правительственный вестник*, 5. mai, 1897, 2.

¹² „Внутренняя известия“, *Правительственный вестник*, 4. mai, 1897, 2.

¹³ „Puka raudteeõnnetuse ...“, *Olewik*, 13. mai, 1897, 4.

¹⁴ „Kohalikud sõnumid“, *Postimees*, 2. mai, 1897, 3.

¹⁵ Friedrich Berg, „Von den Ursachen des Eisenbahn-Unglücks bei Bockenhof“, *Nordlivländische Zeitung*, 7. mai, 1897, 4.

hakati automaatseid pidureid lisama ka kaubarongidele, varem olid need vaid reisirongidel.¹⁶

Ohvrid Tartu ülikooli kliinikutes

Raskelt haavatud sõdureid raviti kirurgiakliinikus ja nende nimed on kirjas kirurgiakliiniku registriraamatus.¹⁷ Kergemate vigastustega sõjaväelaste eest hoolitseti esialgu laatsaretis ja 3. mail viidi nad üle sisehaiguste kliinikusse, kus nende eest kandsid hoolt lisaks ülikooli töötajatele tsaari ema Marija Fjodorovna palvel ka Punase Risti halastajaõed.¹⁸ Seitse vigastatut olid ka Tartu linnahaiglas, kirjutati sisse 1. mail ja välja 3. mail, mil nad viidi samuti sisehaiguste kliinikusse.¹⁹ Kui aga võrrelda nimesid linnahaigla registriraamatus ja sisehaiguste kliiniku haiguslugudel, siis on selgelt tuvastatavad neli linnahaiglast toodud patsienti, kuid kolme patsiendi nime haiguslugudelt ei leia.²⁰ Sisehaiguste kliinikust pärit haiguslugude järgi sattus kliinikusse 42 vigastatut, haiguslugusid on aga 43, sest ühe ohvri kohta on kaks haiguslugu.²¹ Esimene haavatu toodi haiglasse 2. mail kell kolm öösel, 28 haiget 3. mail, kolm haiget kirjutati sisse 4. mail ning viimased 11 kannatanut 6. mail.²² Kirurgiakliinikus olnud kannatanute arv on registriraamatu järgi 47, kellest 43 toodi kliinikusse 1. mail ning lisaks neli ohvitseri 2. ja 3. mail.²³ Vigastatud sõdurite eest maksis raudtee.²⁴ Viimased sõdurid kirjutati kirurgiakliinikust välja alles novembris.²⁵ Ülikooli aastaaruande järgi 1. detsembrist

¹⁶ Алексей Вульф, Леонид Макаров, Роман Молочников, *История грузовых железнодорожных перевозок в России. XIX–XX века* (Москва: Пента, 2008), 147.

¹⁷ EAA, 402-5-1400.

¹⁸ „Kohalikud sõnumid“ *Postimees*, 5. mai, 1897, 3. Sisehaiguste kliinikusse hiljem toomist toetavad ka kannatanute haiguslood, kus nende vastuvõtu kuupäevaks on enamikul märgitud 3. mai.

¹⁹ EAA, 3503-1-101, l. 42p–44.

²⁰ Linnahaiglast toodi sisehaiguste kliinikusse patsiendid haiguslugudega ÜAM_1652:842, 843, 846, 854.

²¹ Sama nimi ja diagnoos on haiguslugudes ÜAM_1652:871 ja 876.

²² Rongionnetuse ohvrite haiguslood on tulmenumbritega ÜAM_1652:834–876.

²³ Rügemendi sajandal sünnipäeval osalenud 95. Krasnojarski jalaväerügemendi kõrgemate sõjaväelaste nimekiri: В. Крючков, *95-й пехотный Красноярский полк: история полка, 1797–1897* (Санкт-Петербург, 1897), 468–477.

²⁴ EAA, 402-5-1400, l. 214, 214p, 215, 218, 218p.

²⁵ EAA, 402-5-1400, l. 214p. Viimane välja kirjutatud sõjaväelane, kes lahkus 22. novembril 1897, oli Ivan Kirganov.

1896 kuni 1. detsembrini 1897 oli sisehaiguste kliinikus statsionaar-seid patsiente 327 ning kirurgiakliinikus 638.²⁶ Voodikohti oli sisehaiguste kliinikus sajandivahetusel 54, kirurgiakliinikus 66.²⁷ Seega tähendas sellise hulga kannatanute aitamine ülikooli arstidele nii suurt koormust, et „professor Wilhelm Koch, dotsent Zoege von Mantuffel ja assistent Bohl, Löwenstein ja Michnewitsch on kaks korda 24 h töötanud silmi puhkamata.“²⁸

Röntgeniga diagnoosimine

Vigastatute diagnoosimiseks saadeti Peterburist röntgeniaparatuur (koos spetsialistidega), mis jõudis Tartusse 3. mail.²⁹ Masin viidi kirurgiakliinikusse, kus X-kiirtega püüti tuvastada luumurde.³⁰ Kohapeal abistas pealinlasi füüsik Mihhail Kossatš³¹ (1868–1903), kellel oli selleks ajaks olnud röntgenikiirtega töötamisel juba aasta jagu kogemust. Röntgenikiired olid tollal veel suhteliselt uus nähtus. 1895. aasta detsembris avaldas Wilhelm Konrad Röntgen (1845–1923) avastuse, mida hakati maailma eri paigus katsetama, nii ka tsaaririigis. Liivimaal tehti esimene röntgeniülesvõte juba 9. jaanuaril 1896 Riias linnagümnaasiumi füüsikakabinetis.³² Tartus tehti 21. jaanuaril avalik demonstratsioon „Röntgeni meetodiga fotograferimisest“, kus ülikooli füüsikakabineti assistent Kossatš tegi pilte kinnisest karbist, millele järgnes juba peaaegu et kohustuslikuks muutunud pilt labakäeluudest.³³ Röntgenikiirte võimalikust panusest meditsiini saadi kiiresti aru ning esimesed teated Viinis röntgenikiirte abil diagnoosimisest pärinevad juba 1896. aasta jaanuari keskpaigast.³⁴ Postimehe kontoris ja kohalikes raamatupoodides oli

²⁶ EAA, 402-4-1227, l. 1.

²⁷ Hele Punga, „Tartu Ülikooli Kliinikumi ajalooline taust“, *Tartu Ülikooli Kliinikum 200*, toim Anne Velliste ja Kristi Tael (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004), 35, 42.

²⁸ „Zur Katastrophe auf der Baltischen Bahn“, *St. Petersburger Zeitung*, 4. mai, 1897, 2.

²⁹ „Ueber die Entgleisung des Militärzuges bei Bockenhof“, *St. Petersburger Zeitung*, 7. mai, 1897, 1.

³⁰ „Kohalikud sõnumid“, *Postimees*, 5. mai, 1897, 3.

³¹ Kossatš oli Ukraina rahvusliku liikumise tegelase Lesja Ukrajinka (1871–1913) vend. Lesja Ukrajinkale on Tartus püstitatud mälestustahvel aadressil Kastani 65, kus ta oma venda külastas.

³² „Locales“, *Neue Dörptsche Zeitung*, 9. jaanuar, 1896, 3.

³³ „Locales“, *Neue Dörptsche Zeitung*, 31. jaanuar, 1896, 3.

³⁴ „Mannigfaltige“, *Neue Dörptsche Zeitung*, 13. jaanuar, 1896, 2.

9. märtsi ajalehe teatel müügil „Röntgeni uue walguse abil“ ülikooli füüsikakabinetis tehtud pilt noormehe käest, millel püssikuul veel sees oli.³⁵ Rongiõnnetuse ohvrite aitamise eest palus füüsikakabineti direktor professor Aleksandr Sadovski (1859–1923) Kossatšile määrata rahalise autasu.³⁶ Kannatanute aitamise eest sai autasu ka Walter Friedrich Hollmann (1876–1948), kes oli tollal kliiniku assistent.³⁷ Kirurgiikliinik sai oma röntgeniaparaadi samal aastal.³⁸

Ohvrite ravi

Kui vaadata kannatanute vigastusi, siis esmalt sisehaiguste kliinikuisse vastu võetud patsiendid olid raskemate vigastustega, peamiselt luumurdudega, aga 6. mail sissekirjutatutel olid põhiliselt põrutused ja marrastused. Peaaegu igas haigusloos on ravi all kirjas vann ja massaaž ning mitmel on sidumine eraldi välja toodud. Tollal kannatanuid abistanud kirurg Werner Zoëge von Manteuffel (1857–1926) avaldas 1901. aastal kirurgiakäsiraamatu, mille järgi tuleb vigastatud kohta võimaluse korral masseerida, kuna see aitab paistes ja verevalumiga kohal kiiremini paraneda.³⁹ Sidumine takistab turse tekkimist ja aitab haaval paraneda.⁴⁰ Samuti tuleb tema sõnul haigeid operatsioonipäeval vannis hoolikalt pesta.⁴¹ Ravi all kirjas olev vann viitab pigem vesiravile, mitte lihtsalt hügieenitoimingule, eriti kui arvestada spaa-kultuuri tõusu 19. sajandil, mil vett kasutati raviks väga erinevate kaebuste puhul koolerast psüühika- ja neuroloogiahäireteni.⁴²

Rongiõnnetuses kannatanute haiguslugudest on võimalik leida teateid ka kastoorõli ja eetri lahuses palderjani kasutamisest. Esi-

³⁵ „Kohalikud sõnumid“, *Postimees*, 9. märts, 1896, 3.

³⁶ EAA, 402-3-844, l. 39.

³⁷ EAA, 402-3-485, l. 17.

³⁸ EAA, 402-4-1227, l. 58p–59.

³⁹ Вернер Цеге фон Мантейфель, *Курс теоретической хирургии с приложением Асептика в практике госпитальной хирургической клиники* (Юрьевъ: С. К. Кочальский, 1901), 18.

⁴⁰ Цеге фон Мантейфель, *Курс теоретической хирургии*, 17–18.

⁴¹ Цеге фон Мантейфель, *Курс теоретической хирургии*, 256.

⁴² A. van Tubergen, S. van der Linden, „A Brief History of Spa Therapy“, *Annals of the Rheumatic Diseases*, 61 (2002), 274; Alfred Stillé, *Cholera: Its Origin, History, Causation, Symptoms, Lesions, Prevention, and Treatment* (Philadelphia: Lea Brothers & Co, 1885), 142; Carlos H. Schenck et al., „English Translations of the First Clinical Reports on Narcolepsy and Cataplexy by Westphal and Gélinau in the Late 19th Century, with Commentary“, *Journal of Clinical Sleep Medicine* 3, no. 3 (2007), 302, 308.

Foto 1. 1897. aasta Puka rongiõnnetuse ohvrite mälestussammas Tartu Raadi kalmistul (Andres Tennuse foto, 2019).

mene neist oli väga tõenäoliselt kasutusel seedeprobleemide raviks.⁴³ Palderjan oli aga 18. ja 19. sajandil tavaline neuroloogiliste probleemide, näiteks epilepsia, ravis.⁴⁴ Palderjani on manustatud kokku neljale patsiendile.⁴⁵ Haiguslugude järgi olid neil patsientidel järgmised kaebused: peapõrutus; peapõrutus, -valu ja -pööritus; peapõrutus, -valu ja minestamine; õnnetuse koha pealt mäluhäired. See kõik võiks viidata soovile vähendada neuroloogilisi probleeme. Sellele räägib vastu asjaolu, et mäluhäired on nimetatud veel ühel patsiendil, kelle ainsad ravimeetodid olid „fikseeritud side“ ja „kõrgendatud asend“, kuid ühtegi ravimit talle kirjutatud ei ole.⁴⁶ Peapööritust on mainitud kahes haigusloos⁴⁷ ja peapõrutus on kirjas koguni kuuel

⁴³ ÜAM_1652:867.

⁴⁴ Mervyn J. Eadie, „Could Valerian Have Been the First Anticonvulsant?“, *Epilepsia* 45, no. 11 (2004), 1339.

⁴⁵ ÜAM_1652:847, 850, 852, 858.

⁴⁶ ÜAM_1652:839.

⁴⁷ ÜAM_1652:840, 866.

patsiendil⁴⁸ (ühel patsiendil nii peapööritus kui ka peapõrutus) ning keegi neist ei saanud palderjani. Seetõttu jääb palderjani kasutamise eesmärk siinkohal pigem lahtiseks.

Haigetele manustati ka opiaate. Teateid opiaatide kasutamisest valuvaigistava vahendina on võimalik leida juba antiikajast.⁴⁹ Vahe- mere äärest pärit oopiumi tegi Euroopas tuntuks Šveitsi arst ja alkeemik Paracelsus (1493–1541), kes populariseeris laudanumit (oopiumi tinktuur alkoholis).⁵⁰ Opiaatide tarbimine meditsiinis ja meelemürgina oli 19. sajandil laialt levinud, seega on nende kasutamine igati ootuspärane.⁵¹ Kodeiin isoleeriti 19. sajandi alguses.⁵² Kodeiini koos valge suhkruga määrati seitsmele patsiendile ning iga retsept sisaldas ¼ grammi kodeiini ja viis grammi valget suhkrut, millest võiks järeldada, et kodeiini manustamine oli standardne ega sõltunud erinevatest muutujatest (nt tajutavast valu astmest või vigastuse raskusest).⁵³ Kuuel kodeiini saanud patsiendil on haigusloos märgitud köha või vaevused hingamisel, millest võib oletada pigem köha ravimise vajadust, eriti kuna 19. sajandil oli tuberkuloosi korral köha leevendamine opiaatidega tavaline.⁵⁴

Oopiumi sisaldas veel üks rongiõnnetuse ohvritele manustatud ravim – Doveri pulber, mida said neli patsienti.⁵⁵ Tegemist oli Inglise arsti Thomas Doveri (1662–1742) leiutatud arstimiga, mis sisaldab Kesk-Ameerikast pärit taime *Carapichea ipecacuanha* ja oopiumi-pulbrit.⁵⁶ Kui kodeiin ja valge suhkur olid haiguslugudes märgitud tähisega „Rp“, mis viitab ravimi retseptile, siis Doveri pulbri puhul

⁴⁸ ÜAM_1652:840, 845, 851, 853, 862, 863.

⁴⁹ Tartus õppinud Oswald Schmiedebergi (1838–1921) väitel pole kahtlustki, et Homeroose „Odüsseias“ segatakse oopiumi veiniga. Oswald Schmiedeberg, „Über die Pharmaka in der Ilias und Odyssee“, *Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straßburg*, 36 (1918), 9.

⁵⁰ Ken Kalling, *Meditsiini ajalugu* (Tartu: Tartu Ülikooli peremeditsiini ja rahvatervisohu instituut, 2017), 128.

⁵¹ Marcus Aurin, „Chasing the Dragon: The Cultural Metamorphosis of Opium in the United States, 1825–1935“, *Medical Anthropology Quarterly*, 14, no. 3 (2000), 417.

⁵² Michael J. Brownstein, „A Brief History of Opiates, Opioid Peptides, and Opioid Receptors“, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 90 (1993), 5391.

⁵³ ÜAM_1652:840, 858, 867, 869, 871, 875, 876.

⁵⁴ Aurin, „Chasing the Dragon“, 418.

⁵⁵ ÜAM_1652:855, 866, 868, 870.

⁵⁶ Doveri opiaadilembust saab põhjendada ka tema sõprusega omal ajal mõjuka Inglise arsti Thomas Sydenhamiga, kes oli samuti oopiumist vaimustuses. Muu hulgas oli Dover arst Hispaania Lõuna-Ameerika valdusi rüüstanud laeval.

Foto 2. Rongiõnnetus Puka jaama juures, 1897 (VaM F 2302:1).

retsepti eraldi ei nimetatud, kuigi see oli kombineeritud ravim. Sellest võib oletada, et tegemist oli valmiskujul ostetud ravimiga, mitte kohapeal valmistatuga. Doveri pulbrit kasutati peamiselt külmetuse vastu ja seda näiteks ka 1918. aasta gripipandeemia ajal.⁵⁷ Kolmel Doveri pulbrit saanud patsiendil oli köha ja üks haige kaebas valu rinnus. Sellest võiks oletada, et Doveri pulber täitis kodeiiniga sarnast ülesannet. Köha ravimise kasuks räägib ka asjaolu, et valu on mainitud enamikus haiguslugudes, kuid nendest vaid 1/4 kordadest on patsient saanud opiaati sisaldavat ravimit, kuna ülejäänud kordadel on valu püütud leevendada teiste meetoditega. Tuleb tõsta esile, et ühelegi haigele pole antud kodeiini ja oopiumi korruga.

Vahest üks huvitavamaid ravimeid on *Secale cornutum* ehk tungalterast saadud alkaloidid. Nimelt põhjustas tungalteraga (seente perekond nimega *Claviceps*) saastunud teravilja söömine tungaltera mürgistust, mida keskajal tunti ka kui Püha Antoniuse tuli

⁵⁷ C. E. Cooper Cole, „Preliminary Report on Influenza Epidemic at Bramshott in September-October, 1918“, *The Canadian Medical Association Journal* (1919), 47.

või palavik, mille sümptomid olid gangreen ja hallutsinatsioonid.⁵⁸ Tungaltera hakati 19. sajandi algul meditsiiniliselt kasutama sünnitusjärgse verejooksu peatamiseks.⁵⁹ Seda ravimit manustati ühele kannatanule, kelle vigastustena on loetletud rangluumõra, esimese vasaku roide murd, kopsukahjustus ja vere sülitamine.⁶⁰ Sellest võiks oletada, et ka sel puhul on püütud verejooksu peatada.

Anti- ja aseptika haavahoolduses

Pärast seda, kui haavasid hakati Joseph Listeri (1827–1912) eeskujul desinfitseerima ja Robert Koch (1843–1910) tõestas põletikuliste protsesside seost mikroorganismidega, oli haavaravis alanud uus ajastu. 19. sajandi lõpu Tartu ülikooli kirurgid paistsid silma anti- ja aseptika meetodite rakendamise ja tõhustamisega. Tartu kirurgiaprofessor Ernst von Bergmann (1836–1907) hakkas hiljem Berliinis töötades kasutama haiglatöös instrumentide keetmist.⁶¹ 1890. aastate lõpus toimus kirurgide hulgas diskussioon, millisest materjalist peaks operatsioonidel kasutatavad kindad olema. Väljapakutud variandid olid nii puuvill kui ka siid.⁶² Esimene kord, kui kummikindaid kirurgia praktikas kasutati, oli 1889. aasta, mil John Hopkinsi ülikooli kirurg William Halsted (1852–1922) üritas kaitsta oma operatsiooniõe käsi desinfitseerimisest tuleva allergia eest. Patsiendi kaitsmiseks hakkas John Hopkinsi ülikoolis kogu operatsioonil osalev meeskond kindaid kasutama 1896. aastal.⁶³ Saksakeelses kultuuriruumis juurutas operatsiooni ajal kummikinnaste kasutamise Zoega von Manteuffel, kelle artikkel, kus ta soovitas opereerides kasutada eelnevalt keedetud kummikindaid,⁶⁴ avaldati vaid nädal pärast õnnetust.

Kirurgiakliinikus 1901. aasta seisuga praktiseeritav haavadiag-

⁵⁸ Anton Hofman, „Historical View on Ergot Alkaloids“, *International Journal of Experimental and Clinical Pharmacology* 16, no. 1 (1978), 1.

⁵⁹ John Kimbell, „On the Use of *Secale cornutum*, in Difficult Labours and Uterine Haemorrhage“, *The Lancet* 11, no. 290 (1829), 781–782.

⁶⁰ ÜAM_1652:864.

⁶¹ Kalling, *Meditsiini ajalugu*, 199.

⁶² Thomas Schlich, „Negotiating Technologies in Surgery: The Controversy About Surgical Gloves in the 1890s.“, *Bulletin of the History of Medicine* 87, no. 2 (2013), 179, 182.

⁶³ Schlich, „Negotiating Technologies in Surgery“, 177–178.

⁶⁴ Werner Zoega von Manteuffel, „Gummihandschuhe in der chirurgischen Praxis“, *Centralblatt für Chirurgie* 24 (1897), 553–556.

Foto 3. Puka raudteeõnnetuses surmasaanute matmine Tartus, mai 1897 (ERM Fk 242:1, Carl Schultzi foto).

nostika nägi ette, et juba enne haava uurimist tuleb see steriilse materjaliga kinni katta ja seejärel puhastada seda antiseptilise lahusega. Näib, et haavahoolduse läbiviijal ei olnud käes kummikindaid, sest Zoëge von Manteuffel soovitas haava katsuda desinfitseeritud sõrmega, mida tuleks tema sõnul eelistada desinfitseeritud sondile, kuna sond kahjustaks haava tunduvalt rohkem.⁶⁵

Ühes haigusloos on ära märgitud karboolhappe kasutamine.⁶⁶ Karboolhappe ehk fenool 1:40 vesilahuses oli Listeri propageeritud antiseptiline preparaat, mida tollal kasutati kanalisatsiooni puhastamisel haisu vähendamiseks ja puidu immutamisel kaitsmaks seda mädanemise vastu.⁶⁷ Vaatamata karboolhappe puudustele⁶⁸ soovitati seda mõnes meditsiiniõpikus ka 30 aastat hiljem tarvitada nii anti-

⁶⁵ Цеге фон Мантейфель, *Курс теоретической хирургии*, 21–22.

⁶⁶ ÜAM_1652:835.

⁶⁷ Joseph Lister, „On the Antiseptic Principle in the Practice of Surgery“, *The Lancet* 90, no. 2299 (1867), 353–356. Kalling, *Meditsiini ajalugu*, 198.

⁶⁸ Kuigi fenool on antimikroobse toimega, kahjustab see ka tervet kudet ning intensiivsem kasutamine tekitab nahakahjustusi. *Toxicological Profile for Phenol* (Atlanta, US: US Department of Health and Human Services, 1998), 12.

septilistel (haavade puhastamiseks) kui ka aseptilistel (kirurgiariaistade puhastamiseks) eesmärkidel.⁶⁹

Mõni aasta pärast rongiõnnetust kirjutas Zoege von Manteuffel, et haava hooldusel tuleks eelistada hoopis aseptikat antiseptikale, kuna viimane kahjustab terveid kudesid, ning aseptiliste vahenditena soovitas ta kasutada soola füsioloogilist lahust või boorhappe nõrka lahust.⁷⁰ Just boorhappe ja destilleeritud vee segu on teine antiseptiline vahend, mida on ühes haigusloos üles tähendatud.⁷¹ Boorvaseliini kasutamist on kirjeldatud ka kahel patsiendil, kellel oli diagnoositud marrastus.⁷² Kaasaegne meditsiinikirjandus soovitas boorvaseliini kasutada peamiselt haavade, sh põletushaavade hooldamisel,⁷³ kuid ka erüsiipeli ehk roosi ravis.⁷⁴ Ka 1930. aastatel soovitati seda põletushaavade ravis.⁷⁵

Kolmas antiseptiline vahend on jodoform, mida on mainitud kaheksas haigusloos.⁷⁶ Jodoform oli toleks ajaks tuntud antiseptikum, mille antibakteriaalse toime avastas Viini arst Albert von Mosetig-Moorhof (1838–1907) 1882. aastal.⁷⁷ Jodoformi kasutati haiglates haavade sidumisel, kus haava ümber seotav marli immutati jodoformiga läbi.⁷⁸ Ka Zoege von Manteuffel soovitas sellist praktikat, kus jodoformiga marliside valmistati järgnevalt: „Steriliseeritud marliside on immu-

⁶⁹ Samuel Rideal, *Disinfection and Disinfectants* (London: Charles Griffin and Co, 1895), 152–157.

⁷⁰ Цеге фон Мангейфель, *Курс теоретической хирургии*, 102.

⁷¹ ÜAM_1652:849.

⁷² ÜAM_1652:852, 868.

⁷³ M. W. af Schultén, „Ueber osteoplastische Füllung von Knochenhöhlen, besonders der Tibia“, *Archiv für Klinische Chirurgie*, toim E. v. Bergmann, E. Gurlt, C. Gusenbauer (Berlin: August Hirschwald, 1896), 154. Gustav Wolzendorff, *Handbuch der Kleinen Chirurgie für Praktische Ärzte*, vol 2 (Wien und Leipzig: Urban & Schwarzenberg, 1896), 340; Wilhelm Koenig, „Die Resultate der antiseptischen Behandlung bei 20 Fällen ausdehnter Verbrennung ...“ (Inauguratsiooni dissertatsioon, Berliini Ülikool, 1883), 23; M. v. Regulski, „Biegungsbruch über rechtem Parietale. Hirnabscess. Hemianopsie. Bemerkunged über das Wesen des Hirnvorhalls“, *Arbeiten der Chirurgischen Universitätsklinik Dorpat*, toim. Wilhelm Koch (Leipzig: F. C. W. Vogel, 1896), 207.

⁷⁴ Hermann Lenhartz, „Erysipelas (Rose, Rotlauf) und Erysipeloid“, *Monatshefte für Praktische Dermatologie*, vol 30, toim P. G. Unna und P. Taenzer (Hamburg und Leipzig: Leopold Voss, 1900), 24.

⁷⁵ *Merekaitseliitlase käsiraamat* (Tallinn: Kaitseliidu peastaabi väljaanne, 1936), 307.

⁷⁶ ÜAM_1652:837, 838, 842, 853, 854, 855, 859, 863.

⁷⁷ Leslie T. Morton, *Garrison and Morton's Medical Bibliography* (London and Edinburgh: A Grafton Book, 1965), 493.

⁷⁸ Rideal, *Disinfection*, 77.

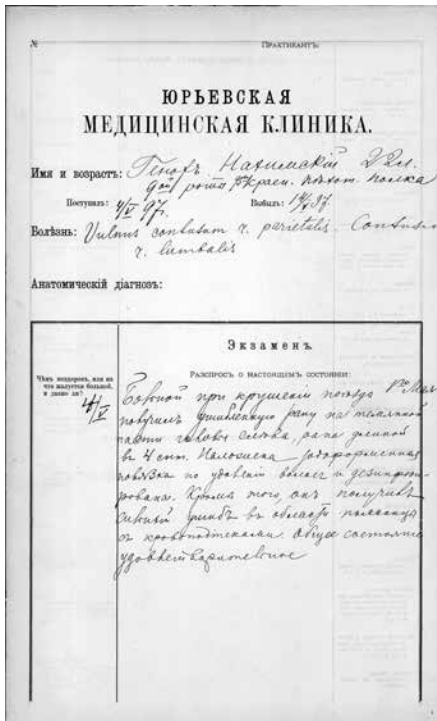

Foto 4. Rongiõnnetuses kan-
natada saanud sõduri haigus-
loo näidis: Genor Nahimskij
(ÜAM_1652:863).

tatud jodoformi 10% eetri lahuses, sellest puserdatakse liigne vedelik välja ja edasi pannakse marliside sublumaadi lahusesse (1:1000,0) ja lisatakse glütseriini. Selles lahuses marlisidet loksutatakse, jälle puserdatakse ja kuivendatakse steriliseeritud rätikuga.⁷⁹

Haiguslugudes on antiseptilise vahendina kasutust leidnud veel kaaliumbromiid destilleeritud vesilahuses, mida on kirjeldatud kokku kaheksal korral.⁸⁰ 19. sajandil kasutati seda rahustina ja neuroloogiliste probleemide, nagu peavalude ja epilepsia ravis.⁸¹ Kaaliumbromiidil leiti ka antibakteriaalseid omadusi ning see hävitas edukalt tüüfust ja koolerat põhjustanud mikroorganismid.⁸² Kolmel

⁷⁹ Цеге фон Мантейфель, *Курс теоретической хирургии*, 102–103.

⁸⁰ ÜAM_1652:837, 842, 844, 745, 846, 850, 854, 862.

⁸¹ Jan R. McTravis, „The Headache in American Medical Practice in the 19th Century: A Historical Overview“ *Headache*, 39 (1999): 292. Eadie, „Could Valerian Have Been the First Anticonvulsant?“ 1338.

⁸² Charles Milton Buchanan, *Antisepsis and Antiseptics* (Newark, N. J.: Terhune Company, 1895), 173–174.

patsiendil oli märgitud kaks erinevat anti- ja aseptilist meetodit korraga ning nendeks olid kaaliumbromiid ja jodoformis immutatud side.⁸³

Kokkuvõte

Kahetsusväärne õnnetus on andnud meile võimaluse teada saada traumaravi igapäevaelu 1890. aastate Tartus. Vigastusi diagnoositi tsaaririigi pealinnast saadetud röntgeniaparaadi abil. Valu ja kõha leevendati kodeiini ja samuti opiaati sisaldava Doveri pulbriga. Ühe patsiendi verejooksu peatati tungalterast saadud alkaloididega. Olu-line osa ravis oli haavaholdusel, mida tehti karboolhappe (ühe patsiendi haigusloos), boorhappe (1), boorvaseliini (2), jodoformi (8) ja kaaliumbromiidiga (8). Erandlikena võib esile tõsta kastoorõli seedeprobleemide raviks ja palderjani võimalike ajuvigastuste korral. Peaaegu igas haigusloos oli ära märgitud vann ja massaaž, mõlemad terapeutilistel eesmärkidel. Tartu ülikooli sisehaiguste kliinikus korraldatud vigastuste ravi võib pidada oma ajas ootuspäraseks ja see hõlmas endas nii aastasadu tuntud ravimeid kui ka viimase küm-nendi jooksul kasutusse tulnud.

Anu Rae, MA, on TÜ muuseumi kuraator ja TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant

Yaroslav Stadnichenko on Poitiers' ülikooli keskajauuringute magistrant

⁸³ ÜAM_1652: 837, 842, 854.

Therapy in late 19th century Tartu: treatment of Puka railway accident victims at the clinics of the University of Tartu in 1897

ANU RAE

University of Tartu Museum

YAROSLAV STADNICHENKO

University of Poitiers

The University of Tartu Museum stores patients' medical records in German, Russian and Estonian originating from the Clinic of Internal Medicine that date back to the period of 1846–1962. These records hold great, yet uncovered research potential for studying the history of medicine of Estonia. This paper examines medical records of 1897 railway accident victims.

On 1 May 1897 a military train drove off the tracks near Puka, Estonia. 61 people died and around a hundred were injured, making it the railway accident with highest death toll in Estonian history. Victims with major injuries were treated at the Clinic of Surgery and with minor injuries at the Clinic of Internal Medicine. Heavily injured patients' bone fractures were diagnosed with the help of an X-ray machine.

Based on medical records, 42 victims were treated at the Clinic of Internal Medicine. Bath and massage were mentioned as a treatment in almost all the medical records in question. Four patients received valerian, but the exact objective of its use remains unclear, although it can be assumed it served a neurological purpose. Patients also received codeine (7) and Dover's powder (4), but no patient had both. One patient received *Secale cornutum*, which was most likely used to stop haemorrhaging. For wound care the following were used: carbolic acid (1), boric acid (1), boric vaseline (2), iodoform (6), and potassium bromide (8). We found from other sources that medics sterilized their hands before wound inspection but did not have rubber gloves, although surgeon Werner Zoege von Manteuffel recommended their use in surgery the same year.